

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

**MİLLETLERARASI HOCA AHMET YESEVÎ
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
(26-29 Mayıs 1993)**

Yayına Hazırlayanlar

Doç.Dr.Abdülkadir YUVALI
Yrd.Doç.Dr.Mustafa ARGUNŞAH
Doç.Dr.Ali AKTAN

Kayseri 1993

TÜRK KÜLTÜR TARİHİNDE ATA VE BABALAR

Doç.Dr.Abdulkadir YUVALI*

Türk kültürü, Milletimizin engin tarihi ve coğrafyasında şekillenen duygusu, düşüncesi inancı ve hayat tarzı ile doğrudan ilgilidir. Milletlerin tarihinin seyrettiği dönem ve alan aynı zamanda onların kültür tarihlerinin de zaman ve mekan sınırlandırmasıdır. Şu halde diğer milletlere nazaran farklı konumda bulunan Türk kültürünün ana kaynakları, eski dünya denilen üç kıtaya yayılmış durumdadır. Tarihleri, belirli bir coğrafyada, sınırlı bir zaman içinde ceryan eden milletlerin kültürlerini araştırmak ne oranda kolay ise Türk kültür tarihinin araştırılması da o nisbette güçtür.

Tebliğ konumuz olan *Ata ve Babalar* X.yüz yıldan günümüze kadar, Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan geniş bir mekanda Ata ve Babalar bir yönüyle İslâm'ı, diğer bir yönüyle de İslâm öncesi Türk düşünce, hayat ve inanç tarzını temsil etmişlerdir.

Ata, baba ve hoca ıstılahları mana itibariyle aynı olmakla birlikte ortaya çıkışları ve yaygın olarak kullanıldıkları coğrafya sebebiyle ayrılırlar, Oğuz an'annesinde, *Korkud Ata, Irkıl Atagibi* şahsiyetler halkın hürmet ettiği, saygı duyduğu, halk bilginleri, şairleri ve hekimleri idiler. Türklerin İslâm ile şereflenmeleri tasavvuf cereyanının yaygın hale gelmesiyle Kamlar'ın yerini ata, baba ve şeyhler almıştır. Yerleşik kültürün hakim olduğu yörelerde *Atave Şeyh* olarak tanınan bu öncü insanlar, Türkmenlerin geleneksel bozkır hayatını sürdürdükleri mekanlarda da umumiyetle *Baba*olarak karşımıza çıkmaktadırlar⁽¹⁾. Ancak Baba ıstılahı *Ata*'ya göre daha sonraki dönemde ve bilhassa Anadolu'da yaygın halde kullanılmaktadır. Türk dünyasındaki Babalar ile ilgili yaptığımız bir incelemede Baba ünvanlı makamların Anadolu'da yaygın olarak bulunduğu görülmektedir. Bu ulu kişiler görüşleriyle, düşünceleriyle, davranış ve yaşayışlarıyla Türk-İslâm alemine yüzyıllar boyu manevî güç katmışlar. Güzele, iyiye, sevgiye, dostluğa ve insanlığa tutkun olan Türk halkına *İnsan-ı Kamil*, yani olgun insan olmanın yollarını göstermeğe çalışmışlar ve bir bakıma Türk-İslâm inancının da timsali olmuşlardır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da 27, İç ve Batı Anadolu'da 25, Balkanlar'da 15, Türkistan'da 4, şehirlere göre yapılan tasnifte ise, İstanbul'da 7, Elazığ'da 7, Erzincan'da 6 Türkmen Babası makamı bulunmaktadır⁽²⁾. Sözkonusu bu babaların makamları ziyaret edilir, dualar yapılır ve kurbanlar kesilir. Zira Babaların hastalara şifa dağıttığı ve bazı mucizeler ortaya koydukları, kuş ve hayvan kılığına girdikleri hakkında yüzlerce menkıbe vardır. Baba adı, Anadolu'da Babadağ, Babaeski, Babanakkaş, Bababurnu gibi yerleşim merkezlerine de ad olarak verilmiştir.

Ata ve Babalar, Türkler'in İslâm'la şereflenmesindeki hizmetleri yanında toprağın vatanlaşmasını da sağlamışlardır. Bugün dahi Baba ve bir bakıma aynı özellikleri paylaşan Şeyh ve Dedeler'in buldukları yöreler Türk kültürünün yaşatıldığı merkezlerdir. Umumiyetle Anadolu'da toplama yerleşim merkezlerinde pek rastlanmayan bu evliya

*Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

makamlarına Türk kültürüne yüz yıllardan beri merkez olmuş yörelerimizde sık rastlanması bir tesadüf değildir, zira Ata ve Babalar, İslâmiyeti hemen her düzeydeki insanın anlayacağı tarzda ve Türkçe ile izah etmişler, İslâm öncesi Türk inanç ve usüllerini de adeta İslâmlaştırmışlardır. Buna bir misal vermek gerekirse, İslâmiyet ile ilgisi olmayan (ay tutulduğunda silah atma, davul çalma, yağmur duası) bazı uygulamalar sırasında Kur'an'dan ayetlerin okunarak dua ve dilekler İslâmî manada yerine getirilmektedir. Ata ve Babalar, Türk halk ve dinî musikisinin gelişmesinde de etkili olmuşlardır⁽³⁾.

Türkistan atalarının yaşadıkları topraklar Moğollar tarafından istila edilince, önce Harezm, Azerbaycan ve Anadolu'ya gelirken tasavvufu ilgili düşüncelerini de birlikte getirmişlerdir. Böylece kuş donuna girmek kayaları harekete geçirmek, ejderha ve canavarları öldürmek gibi menkubeleri yani Türk inanç ve kültürünü de Anadolu'ya taşımışlardır⁽⁴⁾. Umumiyetle Türkistan'da Ata ve kısmen Baba ünvanlı bu zatlar Anadolu'da yaygın olarak Baba ve Şeyh ünvanıyla karşımıza çıkıyorlar ve Bizans'a karşı yapılan gazalara da Anadolu gazileri olarak birlikte katılmışlardır. Osmanlılar bu Babalar'ın kurmuş oldukları Tekke ve Zaviyeler'e geniş araziler vakfetmişlerdir. Uygulanan bu politika Türkleşme, İslâmlaşma ve vatanlaşma olayını kolaylaştırmıştır⁽⁵⁾.

Ata ve Babalar'ın halkın sevgi ve saygısını kazanmalarının bir diğer sebebi de hitab ettikleri topluluğun inanç ve halet-i ruhiyelerini dikkate almış olmalarıdır. Geniş halk topluluklarına, dinamizim, hayat tarzlarının sonucu olarak kolayca anlamakta güçlük çektikleri yönleri ve anlayamayacakları incelikleri yerine, şer'i ve ahlaki bakımdan öğütler vermeyi tercih etmişlerdir. Bu arada Hz. Peygamberimiz, Hulefa-i Raşidin hakkında bilgiler verirken dil, din ve milliyet farkı gözetmemişler, yani 72 millete bir gözle bakmanın esas olduğu görüşünü de işlemişlerdir. Zira Ata ve Babaların bu yaklaşımı Türk düşünce ve devlet anlayışı yanında yüce dinimiz İslâm'ın da emridir.

Ata ve Babalar'ın fikirleri İslâmî ve milli karakter taşımakta olup mana ve bakımından dinî , şekil ve dil yönüyle ise millidir. Bilhassa İslâmiyeti tanıma, esaslarını öğrenme, yerine getirme arzusunda olan Türkler'in kendi dilleri ve edebi usullerinin kullanılmış olması onların İslâm ile şereflenmesini kolaylaştırmıştır. Çünkü sosyo-kültür yapılarının gereği olarak ister istemez İslâmı kendi inanç ve kültürleri doğrultusunda anlamış ve yaşamışlardır. Bu durum Kitabî manada İslâm'dan bazı mevzularda uzaklaşma ve dolayısıyla da farklılaşmaya da sebep olmuştur. Böylece Türkler; bu konuda aydınlatan Ata ve Babalar'ın şahsında İslâmî yaşarken kendi milli kültürlerini de yaşatmışlardır⁽⁶⁾.

Ata ıstılahının menşei Türkistan olup, Türkmen Ataları'nın makamlarına da umumiyetle Türkistan'da yaygın olarak rastlanılmaktadır. Araştırmamızda bunlardan 15 tanesini tesbit edebildik⁽⁷⁾. Anadolu'da Baba adına izafeten verilmiş olan yer adlarına paralel olarak Türkistan'da da *Ata ile ilgili Evliya Ata, Adun Atagibi* yer adları bulunmaktadır.

Türkmen Ataları, İslâm öncesi Türk kültür çevresi konumundaki Budizm, Şamanizm ve Maniheizm ile ilgisi bulunan kültür sahalarını da içine alan geniş coğrafyada yaşayan Türkler arasında ortaya çıkmışlardır. Zaten hayat tarzlarının icabı olarak bu yöredeki insanların kitâbî manada İslâmî bir hayat sürmeleri de bir bakıma mümkün değildi. Yerleşik hayatın hakim olduğu çevrelerde Kitabî eğitime dayalı anlayış ve dini yaşayı-

şın kısa zamanda yayılması ve taraftar bulması da görüşümüzü doğrulamaktadır. Birinci gurubu temsil eden Türkmenler arasında Türkmenistan'da Yeseviliğin yerleşik kültür çevrelerindeki devamı gibi görünen Nakşibendi tarikatı XIV. yüzyılda doğmuş bu gelişmeye paralel olarak da Ata ıstılahının yerini Hoca ve daha sonra da Şeyh almıştır.

Şu halde ilk olarak Türkistan da görülen Atalar, kısa zamanda Harezmi, Maveran-nehr, Azerbaycan ve Moğol istilasları döneminde de Anadolu'da yayılmış ve Türkistan'ın Ataları, Anadolu'da karşımıza Baba olarak çıkmıştır. Bu bakımdan Ata ve Babalar'ı İslâm'ın Türk cephesinin öncü ve önderleri olarak tanımlamak da mümkündür. Ata ve baba ıstılahları Hoca Ahmet Yesevî'nin şahsında bütünleşmiş ve ona Türk'ün atababası denilmiştir. Çünkü ata derken de baba derken de akla Yesevî gelmektedir.

Yakın tarihimizde ve yer yer günümüzde de yaşadığımız olaylardan birisi de aydın kitlenin yabancı kültüre sıcak bakması, milli kültürü ihmal ve hatta hor görme olayıdır. Türkler'in İslâmıla şereflendiği yüzyıllarda münevver kitlenin o gün geçerli olan Fars kültürüne temayülü sonucu milli kültür ihmal ve devlet hayatından ve desteğinden uzakta kalmıştır⁽⁸⁾. Ata ve Babalar devlet desteğinden mahrum bırakılan milli kültürün yaşamasında ve gelişmesinde birinci derecede rol oynamışlardır. Şu halde tahta kılıçlarıyla ve maiyetindeki bir avuç müridi ile düşmana karşı mücadele eden, kaleleri fethedip buraları vatanlaştıran bu Türkmen babaları aynı zamanda Türk Kültürünü de yaşatmışlardır.

Ata ve Babalar, Türk kültürünü İslâmî anlayışla yaşatmışlardır. Zira yüce dinimiz İslâmiyet, İslâmıla şereflenen milletlerin İslâm öncesi inançlarına karşı savaş açmamış, bu inanç ve kültür kalıntıları İslâm Medeniyeti'nin zenginlik unsuru haline gelmiştir. Hıristiyanlık ve diğer dinlerde bu özellik yoktur. Türkler, ideal ve inanışlarına uygun ve zamanın en üstün dini olan İslâmıla şereflendikten sonra, İslâm öncesi inançlarının, İslâm akidelerine ters düşmeyen bazı unsurlarını kültür olarak yaşatmışlardır. Türkler'in milli dini olan Göktanrı inancında insanın yaratılışı ile ilgili efsaneler incelendiğinde, insanoğlunun, dünyanın ve sonsuzluğun hakimi olan Tanrı tarafından yaratıldığı, gücün ve talihin onun tarafından verildiği inancı, İslâm'a şirk olmayıp, aksine uyum halindedir. Yine Türk İnancındaki Kamlar, kötü ruh ve iyeler (kısmet) ile mücadele ederken çeşitli hayvan donlarına girebilirler. Çünkü her Kam'ın at, öküz, kartal ve kurt olan bir yardımcı ana ruhu vardır. İslâm evliyası olarak da bilinen Ata ve Babalar'ın bu özelliği menkıbeler halinde yaşamaktadır⁽⁹⁾.

Eski Türk inancına ait unsurların İslâmî dönemde yaşayan örneklerinden birisi de göz değme hadisesidir. Türk inancında yaratıcı Tanrı göğün mavi sonsuzluğunda aranmış ve göz değmesine karşı da Tanrı'ya sığınmanın sembolü olarak gök mavisi boncuklar ve taşlar kullanılmıştır. Yine ata ruhuna duyulan saygının ifadesi olarak kurban sunulması, ata ruhlarının yaşadığına inanılan bazı mağaraların, dağların belirli zamanlarda ziyaret edilmesi olayı, Kamlar'ın göğe yükselmesi, çile çekilmesi, musiki ile cezbeye girme, vecd haline geçme durumu ata ve babalarla ilgisi olan tef, davul, ritm ayarlama Türk inançlarının İslâmî dönemde yaşayan ve bir çoğumuzu da ilgilendiren örnekleridir⁽¹⁰⁾.

Eski Türk inanç ve geleneklerinden olup da günümüzde yaşayanlar arasında; ölü aşısı verilmesi Ata ve Baba makamlarına gösterilen sınırsız saygı, bazı ağaçlara bez bağlama geleneği de Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan çizgide takip edilirse Türk kültürünün

zenginlik kaynakları ortaya konmuş olacaktır. Nitekim Batı Türkistan'daki *Çoban Ata* dağında yapılan törenler bu geleneklerle yakından ilgilidir⁽¹¹⁾. Yine bu cümleden olmak üzere, yatırlara kurban kesilmesi, dilekleri kabulü düşüncesiyle yatırların ziyaret edilmesi, ulu ağaçların altında yapılan duaları zikredebiliriz.

Ata ve Babalar ile ilgili menkıbelerde dinî ve millî motifler adeta bütünleşmiştir. Nitekim, Hz. Ali, tıpkı destanlarımızdaki kahramanlar gibi, yedi gün uyur, yedi gün gece güreşir, savaşır. Manas Destanı'ndaki kahramanlar İslâm dini için cihad yaparlar⁽¹²⁾. Barak Baba, Sarı Saltuk, Geyikli Baba ve Hacı Bektaş Veli menkıbeleri, Altay Türkleri'nin menkıbelerinden farklı değildir. Anadolu'da yaygın halde bulunan kurşun dökme adeti, Göktaarı inancında *kut dökme* kötü ruhlardan birinin çaldığı *kut* talihi geri getirmek için yapılır ve Anadolu'da bu gelenek Ata, Baba, Şeyh ve Dedeler ile devam etmektedir.

İslâmiyetin Türkler arasında yayılmaya başladığı dönemde, özünde dinî ve ahlaki esaslar bulunan Tasavvuf akımı da gelişmiştir. Bu akımı temsil eden Ata ve Babalar o günün dinî ve edebî lisanı olan Arapça ve Farsça'yı bildikleri halde hitabettikleri kitenin dili ve edebî üslubunu kullanmışlardır. Bu durum millî kültürün gelişmesini ve yaşamasını olumlu yönde etkilemiştir. Ata ve Babalar ile ilgili menkıbelerde halkın sevdiği ve halk şairlerinin millî hece vezni kullandığı bir sırada Kutadgu Bilig ve Atabetü'l Hakayık'ta ise aruz vezni kullanılmıştır. Zira Ata ve Babalar Allah rızası için çalışan, halka din ve tasavvuf hakikatlerini öğretmeğe çalıştıkları için hitabettikleri insanların zevk anlayışına uymuşlardır. Oysa ki, san'at kabiliyetlerini ortaya koymak veya bir devlet adamını övmek düşüncesiyle kaleme alınan eserler bunlardan farklı yönde gelişme göstermiştir. Bu bakımdan Ata ve Babalar'ın Türk kültürünün yaşatılmasında yerleri tartışılmaz. Hoca Ahmed Yesevî, günümüzden sekiz yüz yıl önce Türkçe yazıp söyleme geleneğinin öncüsü olmuştur. Yaşadığı dönemlerde, Arapça ve Farsça'nın Türk dili üzerinde kültürel yönden baskısı ve etkisi düşünüldüğünden Hoca Ahmet Yesevî'nin yeri daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

Denilebilir ki, Oğuzlar'ın ozanları nasıl Oğuznâmeler'i kopuzları ile halk arasında terennüm etmişlerse, Ata ve Babalar'da hikmet ve ilahileri ile aynı vazifeyi paylaşmışlardır. Tasavvuf akımı halka mal olunca umumiyetle ozanlar da bir babaya intisab ederek, eserlerine tasavvuf rengi vermişlerdir. Bu suretle eserlerinde İslâm öncesi dönemin hatıralarını yani Korkud Ata'nın hatırasını, Oğuznâme an'anelerini saklayan ozanların yerini ilahi söyleyen müridler veya aşıklar almıştır.

Türk kültürünün yani Türk insanının, duygu, düşünce ve hayat tarzına dair örnekleri İslâmî dönemde dinî motif ve duygularla bütünleştirilerek Türk İnsanına sunan Türkistan'ın ataları ile Anadolu'nun babaları, İslâmî şereflemlerimizde, toprağımızın vatanlaşmasında yerleri doldurulamayacak, hizmetleri saymakla bitmeyecek oranda önemli ve kalıcı vazifeler üstlenmişlerdir. Bugün kaderlerine terk edilen ecdat yadigarlarını, ziyaretini unuttuğumuz kutsal dağ ve ormanlarımızı menkıbeleriyle yani ruhlarıyla onları koruyan Ata ve Babalar bizi bize tanıtmaya, bizi biz olarak yaşatmaya hususunda da vazifelerini sürdürmektedirler. Ruhları şad, mekanları cennet olsun.

Kaynaklar

1. *Divan-ı Lügat-it Türk*: c.I,s.294.
2. *Evlialar Ansiklopedisi*,c.1-12, İstanbul 1992-1993; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. II,s.293.c.III,s.277-278.
3. Fuat Köprülü: *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3.Baskı, Ankara 1976. s. 33,38.
4. A.Yaşar Ocak: *Babailer İsyanı*, İstanbul 1980,s.54.
5. O.Lütfi Barkan: *Kolonizatör Türk Dervişleri*. VD,II.(1942),s.28-300.
6. A.Yaşar Ocak: *Anadolu Türk Halk Sufiliğinde Ahmed-i Yesevî Geneleneginin Teşekkülü*. Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1992, s.77.
7. W.Barthold: *İslâm Medeniyeti Tarihi*,3.baskı Ankara 1973, s.186-188.
8. O.Turan; *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1980, s.61.
9. A.Yaşar Ocak: *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, Ankara 1982, s.71-72.
10. Yaşar Kalafat: *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının izleri*, Ankara 1990, s. 61.
11. Abdulkadir İnan: *Müslüman Türklere Şamanizm Kalıntıları*, Makaleler ve İncelemeler,I, Ankara 1968,s.467.
12. A.İnan: a.g.e., s.475.